

تاریخی نگری در اندیشه دینی

دکتر هوشین انصاری

تصور عمومی نه تنها نزد بسیاری از مؤمنان بلکه همچنین درمیان بسیاری از طبقه تحصیل کرده در زمینه علوم دینی، این است که باورهای ایمانی و گزاره های اعتقادی، ماهیتی فرا تاریخی و تغییرناپذیر دارند و آنچه امروز به عنوان مجموعه باورهای اعتقادی یک مکتب شناخته می شود، همواره ماهیتی ثابت داشته است و نه تنها همگان از میان مؤمنان وبه شکل مستمر از آن اطلاع داشته و به عنوان مجموعه ای از باورهای ضروری مذهب، بدان ایمان داشته اند، بلکه این منظومه اعتقادی بدون هیچ گونه تغییر، ساختمان اعتقادی و هویتی جامعه مؤمنان راهمواره شکل می داده است.

آگاهان بر تاریخ متون و تحولات مکاتب فکری ودینی، طبعاً چنین نمی اندیشند. ایمان، مواجهه آدمیان است با امر قدسی، و تا آنجا که این مواجهه مربوط است به آدمیان و زبان و فکر و دریافت ما، طبعاً نمی توان از، فرا تاریخی، بودن ایمان سخن گفت. اعتقادات هم مجموعه ای از گزاره های ایمانی است که درمجموع هویت یک مکتب راشکل می دهد، هویتی که خود در بستر زمان و مکان شکل می گیرد و بالیده می شود و به متغیرات، واکنش نشان می دهد. تا آنجا که سخن از ایمان است واعتقادات دینی ما، با مقوله «متن مقدس، سرکار داریم و فرایند فهم آدمیان از آن، «فرایند فهم، اصلاً خود پدیده ای تاریخی است، کماینکه «هویت دینی، هم تاریخی است. ظرفیت های متن در بستر تاریخی، فهم های متنوع و تاریخمندی را در نسبت با متغیرات و نیازمندی های دینی، هویتی وفکری ممکن می کند. بنابراین آنچه امروز به عنوان هویت دینی یک مکتب اعتقادی شکل گرفته است ومجموعه ای از گزاره های اعتقادی را نیز شامل می شود، چیزی است که در بستر تاریخی شکل گیری هویت «جماعت مؤمنان، و در خاطر جمعی آنان، خود راه بسطح آورده است. این هویت دینی و مذهبی نه تنها نتیجه فراهم آمدن از فرایند فهم متن واجتهادات و تاویلات است، بلکه از دیگر سو تحت تأثیرات تاریخی ومحیطی مختلفی قرار داشته است، از آن جمله است باورها، عادات و رسوم مختلف، اسطوره ها، فرهنگ های محلی وقومی و ضرورت های سیاسی واجتماعی. این ها طبعاً تفسیرها و برداشت های متفاوتی را از متن مقدس و در نتیجه گزاره های اعتقادی متحولی راسبب سازی می شود. معتزلیان که از خلق قرآن و از زبان «مخلوق، سخن می راندند، به درستی می دانستند که نتیجه سخن آنان چیست. آنان در حقیقت در مقام فهم زبان قرآن در فرایند تفسیر، تاریخی بودن عنصر زبان را درک می کردند.

در واقع نه تنها فهم متن، تاریخی است، بلکه اساسا زبان، ماهیتی تاریخی دارد و امر قدسی آن گاه که تغییر زبانی پیدا می کند، ناچار امری «تاریخی، می شود. به تعبیر دیگر، دین آنجا که تعبیر زبانی پیدا می کند و مواجهه آدمیان را با امر قدسی از طریق «متن، یا «گفتار، میسر می سازد، به بستری انسانی و تاریخی تنزل می یابد وبه تعبیر قرآنی، «تنزیل، وحی صورت می گیرد. بدین ترتیب، جوهر ایمان که یک سوی آن جنبه انسانی دارد، امری تاریخی است. تعابیر زبانی که ایمان بدان تعلق می گیرد و اصلاً سازمان ایمان راشکل می دهد، بدین ترتیب تاریخی است. در هویت مذهبی یک مکتب، یکی از مصادیقی که از آن به عنوان عناصر مختلف تشکیل دهنده می توان نام برد، سهم حوادث تاریخی مختلفی است که گزاره های ایمانی واعتقادی در حول وحوش آن حوادث شکل گرفته است. از دیدگاه یک مورخ که به بستره های شکل گیری حوادث و اتفاقات تاریخی می اندیشد واهمیت می دهد، هر حادثه ریشه اش به شرایط تاریخی، زمانی، مکانی وفرهنگی خاصی وابسته است. برپایه این دیدگاه، هر حادثه که تاریخی می توانسته است به سادگی به شکلی دیگر رقم بخورد. از دیدگاه اعتقادی البته حوادث تاریخی با دخالت مستقیم خداوند رخ می دهد ومعنا می یابد اما مورخان در این باره تفسیر متفاوتی دارند. این تفسیر ضرورتاً مخالف تفکرات کلامی نیست. از دیدگاه دینی، می توان همه عالم خلقت را با وجود تمام اسباب طبیعی آن، مخلوق طولی خداوند دانست.

درنگ

مرگ واصلت زندگی

دکتر مهدی میری

پدرم نماز مغرب وعشایش را تمام کرده، ولی همچنان روی سجاده اش نشسته است ودعا می کند. دعاهای اوساده وپی پیرایه است. دعا می کند باران بیاید. آبرویی از کسی ریخته نشود. رزق حلال نصیبش شود. تنش سالم باشد وعاقبتش به خیر و... . دعاهايش که تمام می شود، شروع می کند برای مرده ها دعا کردن. بلند بلند نام اموالی را که می شناسد، ردیف می کند وبرای همه طلب بخشایش ومغفرت می کند. از پدر ومادرش گرفته تا همسایه های قدیم وجدیدي از دستشان از دنیا کوتاه شده است. از کسانی اسم می برد که چهل پنجاه سال پیش، سلام وعلیکی با آن ها داشته است

یابه قول خودش، دینی به گردنشان دارد. اسم ها که تمام می شود، برای اینکه کسی را از قلم بینداخته باشد، می گوید: «خدا یا! هر که را حق ی یا حقوفی به گردن من دارد، ببخش وبیارمز، دعا های خوبی هم برایشان می کند. دعا می کند: خدا یا، از شان راضی باش! هر چه از دستشان برمی آمده، خوبی کرده اند، تو هم از گناهانشان در گذر! بعد هم برای همه آن ها فاتحه ای می خواند ومی گوید: «خدا یا! همه شان را بر سفره پیامبر وخاندانش میهمان کن. این مراسم که بیش از بیست دقیقه به درازا می کشد، کار هر شب اوست. برای پدر هشتادوهفت ساله من، جهان مرده ها، جهان رحمت است وتیادم می آید، اموات پدرم، بخشی از خانواده ما بوده اند. بعد از هر وعده غذا یک خدا یا شکر می گوید وشروع می کند به فاتحه خواندن برای به قول خودش «اولیا وانبیا وشهدای دشت کربلا و پدر ومادر و برادرها وخواهرش، اوبایاد و ر گذشتگان خود. از امر قدسی تجربه عمیق تری می یابد. این مهم ترین کارکرد مرگ برای زندگی است. مرگ ومردن، ما را از جهان ماده رها می کند. به ما کمک می کند تا تجربه های نواب تری از امر مقدس داشته باشیم. آن ها که با مرگ مواجهه نزدیک تری داشته اند، اخم وتخم زیستن را یک شوخی زودگذر می دانند. به قول هایدرگ، جهان زندگان بدون اندیشیدن به مرگ از اصالت خود تهی می شود. زندگی بدون اندیشیدن به مرگ، از معنای اصلی خود به دور است. آنان که به مرگ فکر نمی کنند، تمرکز خود را بر هسته زندگی ازگف می دهند.

گفت وگو با دکتر مهدی مهریزی، قرآن پژوه، درباره تبیین رویکرد کلام الهی در مواجهه با جایگاه زن در قرآن کریم

ضرورت فهم قرآن در بطن حقایق جامعه

امید حسینی نژاد

فرهنگی که بر جامعه عرب در عصر نزول قرآن حاکم بود، فرهنگی به غایت منحط بود، مردان در عصر جاهلیت عربستان، نقشی برای زنان قائل نبودند، تاجایی که در قرآن کریم، به نگاه نابخردانه آنان به زنان اشاره شده است. اما پس از بعثت پیامبر^(ص) این مسئله با تحولاتی عمیق روبه رو شد. توجه به جایگاه زنان در جامعه رشد کرد، تاجایی که محافل علمی ودرسی در شهرهای مختلف اسلامی به همت اندیشمندان زن برگزار شد. نمونه آن، حضور علمی حضرت فاطمه زهرا^(ص) در شهر مدینه بود. زنان مختلف برای بهره بردن از حضور این بانوی بزرگوار، نزد ایشان حاضر می شدند. اما در دوره های تاریخی پسین، برخی دیدگاه های تنگ نظرانه درباره جایگاه زن در تمدن اسلامی، جامعه مسلمانان را دچار تششت آرا کرده است.

مباحث مربوط به زن که بیش از یک قرن است در کشور های اسلامی و نزدیک به سه قرن است در جهان محل توجه محققان، فعالان اجتماعی وسیاست مداران قرار گرفته است، هنوز در صدر مسئله های جهانی قرار دارد. چالش هایی که مسئله زن برای فرهنگ ها وسنت ها از جمله ادیان آسمانی ودین اسلام به وجود آورده، هنوز پایان نیافته است. بخش وسیعی از مطالعات حوزه دین در این سال ها، به موضوع زن اختصاص یافته است. تأسیس رشته مطالعات زنان در عرب، در نیم قرن گذشته وراه اندازی این رشته در کشور های اسلامی ازجمله ایران، پایگاه گفت وگوهای حوزه زنان را از حالت احساسی وشعاری به سمت وسوی علمی وآکادمیک سوق داده است. دکتر مهدی مهریزی، عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد واحد علوم تحقیقات، یکی از اندیشمندانی است که سال ها بانگاهی علمی، به تحلیل وبررسی مباحث حوزه زنان پرداخته وتابه حال آثار گوناگونی از او منتشر شده است. در این گفت وگو برآنیم برخی دیدگاه های جدید در این حوزه را نقد وبررسی کنیم.

● یکی از نکاتی که در فهم متون دینی بسیار دارای اهمیت است، توجه به اوضاع زمانی عصر نزول است، باتوجه به اوضاع خاص شبه جزیره عربستان، به نظر شما رویکرد قرآن مجید در فرهنگ سازی توجه به جایگاه اجتماعی زنان، چه بوده است؟

متون دینی مانند احادیث وآیات قرآن در متن زندگی مردم شکل گرفته اند واین آموزه ها، آموزه هایی انتزاعی نیستند، برای مثال وقتی می خواهیم درباره شان نزول آیات بحث کنیم، به این علت است که به مکی ومدنی بودن آیات توجه می کنیم.

درک شرایط روزگار برای فهم آیات وروایات، بسیار مهم است، بعضی آیات برای رفع بحران خاصی در یک زمان مشخص نازل شده اند. وقتی با جزئیات ودقت بیشتری به آیات توجه می کنیم، می بینیم که قرآن مجید در چه سال هایی درباره چه مسائلی نازل شده است یا متوجه خواهیم شد که پرسامدترین واژه ها در طول ۲۳ سال، چه کلمات یا یا چه موضوعاتی بوده است.

حدود ۱۳۵۰ آیه در دست داریم که به طور مستقیم، کلمات نساء، و امراء^(ع)، در آن ها ذکر شده است. آماری استخراج شده است که نشان می دهد آیات قرآن به ترتیب سال نزول، دسته بندی شده اند ومستقیم وغیرمستقیم به مسائل زنان پرداخته اند.

سوره های کوتاه مکی هستند، اما سوره های بلندتر مانند بقره بناسا در مدینه نازل شده اند. در همه سال ها به مسائل زنان پرداخته شده است، اما ممکن است در سالی، یک آیه یادر سال دیگر، چندین آیه یا سوره بامضمون زنان، نازل شده باشد که قدیمی ترین آن ها هم سوره قلم است.

● باتوجه به این نکاتی که اشاره کردید، نخستین آیه درباره زنان در چه زمانی نازل شد؟

در سال اول هجرت در پنج سوره وهشت آیه به مسئله زنان اشاره شده است. در سوره قلم، خداوند متعال می فرماید: به پسران واموال خود مغرور نباشید، در جامعه ای که دختر داشتن رانشان بدبختی می دانستند، چنین آیه ای نازل شد که می فرمود «به اموال وپسران خود فریخته نشوید، وقرآن زنده به گور کردن دختران را بسیار زشت ومذموم می داند، در سوره تکویر نیز آمده است: در جهان آخرت، پدرانی که دختران خود رازنده به گور می کنند، بازخواست می شوند.

در آیاتی، پسران مذمت شده اند، مثل پسر نوح^(ع)، پسر آدم^(ع) و پسران یعقوب^(ع) و البته پسر لقمان هم تحسین شده است ودرباره دختران نیز تحسین دیده می شود؛ مانند نظر مثبت قرآن درباره دختران حضرت شعیب^(ع)، حضرت مریم^(ص)، بلقیس ومادر و خواهر

حضرت موسی^(ع)، همرس حضرت لوط^(ع) هم از زنانی است که در قرآن کریم از او به خوبی یاد نشده است. قرآن مجید به هیچ یک از جنسیت ها بر دیگری برتری نمی دهد، بلکه زن ومرد از دیدگاه کتاب خدا یکسان هستند. اگر هر کدام از آن ها بیشتر محل توجه قرار بگیرد، بازهم ظلم است.

● عقیده ناپسندی در عصر نزول وجود داشت که پسران را برتر از دختران می دانستند. آیا در قرآن کریم در مقابل این تفکر، آیاتی وجود دارد؟

بله، در سال دوم هجرت، چهار سوره نازل شد که اولین آن ها سوره نجم است وعقیده مشرکان رانشان می دهد که فرزند پسر راجنس خوب وماندگار برای خودشان می دانستند. در سوره عروج هم دیدگاه یکسانی درباره زن ومرد مؤمن بیان می شود واینکه آزار زنان ومردان مؤمن، عذاب اخروی دارد، نه اینکه جنسی را بر جنس دیگر برتری بدهد.

سوره اعراف، حقیقت آدم^(ع) را بیان می کند؛ البته دیدگاه های مختلفی درباره قصه حضرت آدم^(ع) وجود دارد. در این سوره، خداوند بحث خلقت آدم رامطرح می کند که شیطان هر دو را فریب می دهد، در حالی که برخی به اشتباه می گویند شیطان ابتدا حوا را فریب داد وسپس حوا، آدم رافریب داد. همچنین در سال چهارم هجرت، چهار سوره و۲۳ آیه درباره زنان داریم؛ یکی سوره حضرت مریم^(ص) وماجرای باردار شدن مادر ایشان است که مادر حضرت مریم^(ص) او را نذر معبد می کند، چون فکر می کرد پسر دار خواهد شد یامی توان به گفت وگوی امام حسین^(ع)

و حرن یزید ریاحی اشاره کرد واینچاست که متوجه می شویم آن زمان مادر، نام فرزند خود را انتخاب می کرده است، به این دلیل که امام حسین^(ع) به بحر می گویند: «تو آزاده ای، مانند اسمی که مادرت روی تو گذاشته است.

در سال چهارم هجرت، خداوند برای اینکه دید غلط رایج در جامعه جاهلی آن زمان را تغییر دهد، این آیات رانازل می فرماید، چون گفتیم که آیات در متن زندگی مردم شکل می گرفت، حتی روایتی از پیامبر گرامی اسلام^(ص) نقل شده است که زنان به ایشان شکایت می برند از اینکه همسرشان، آن ها را تکت می زند وپیامبر^(ص) هم به یکی از آن ها می فرماید: «تو هم برو همسرت راقصاص کن، وبرای اینکه جامعه جاهلی عرب در آن زمان متشنج نشود، خداوند آیه ای را بر

پیامبر^(ص) نازل می کند.

● در قرآن کریم در آیات گوناگونی به زنان مؤمن اشاره شده است، تحلیل شما درباره این آیات چیست؟

در سال چهارم هجرت، هفده آیه وسه سوره درباره زنان، وتصمیم مادر وخواهر ایشان است. در این سال هم سه سوره و۳۲ آیه به این موضوع پرداخته است، به صالح بودن همسر فرعون اشاره می شود وقدرت تصمیم گیری و عملکرد دختران حضرت شعیب^(ع) محل توجه قرار می گیرد. ملکه سبا که زنی پادشاه است، به حضرت سلیمان^(ع) خبری می دهد ودر سرزمین اونعمت به وفور پیدا می شود. درواقع قرآن مجید درباره پادشاهی یک زن هم، نظر مثبتی دارد ونقطه کوری در این مسئله نیست.

● این آیات را به چند دسته می توان تقسیم کرد؟

این درباره حوزه مدیریت زنان به سه بخش خانواده، اجتماع وسیاست تقسیم شده است ودر باره هر سه این حوزه ها، نمونه هایی در قرآن داریم؛ در حوزه خانواده به مادر شعیب، خداوهر حضرت موسی^(ع) ودر حوزه مدیریت اجتماعی به دختران حضرت شعیب^(ع)، اشاره می شود ودر حوزه سیاست نیز به بلقیس ودوراندیشی اودر این عرصه. دیدیم که دختران حضرت شعیب^(ع) بطور از قدرت تصمیم گیری برخودار بودند وزندگی پدر خود را هم مدیریت کردند.

در سال هشتم هجرت، احسان به والدین^(ع) در سوره احقاف) محل توجه قرار می گیرد، قرآن، نیکی به پدر ومادر را یکسان می داند ونمی گوید که به کدام یک از والدین خود بیشتر نیکی کنید؛ البته اشاره می کند که مادر برای فرزند خود، زحمت بیشتری می کشد. در سال نهم هجرت، سه سوره وهشت آیه داریم که عقیده مشرکان را بیان می کنند که داشتن فرزند پسر را بهتر وبرتری می دانستند ومعتمد بودند فرشتگان، دختر هستند. در این سال هم دوباره به عقیده مشرکان درباره فرزند دختر وپسر پرداخته وآفرینش زن ومرد

دکتر مهدی مهریزی:
متون دینی مانند احادیث وآیات قرآن در متن زندگی مردم شکل گرفته اند واین آموزه ها، آموزه هایی انتزاعی نیستند؛ برای مثال وقتی می خواهیم درباره شان نزول آیات بحث کنیم، به این علت است که به مکی ومدنی بودن آیات توجه می کنیم

خواجه احمد تونی و وقف نسخه های خطی نفیس

مطهره عرش درجه سلطان الاولیا وبرهان الاتقیای ثامن من الائمه الهدی سلطان علی بن موسی الرضا علیه التوحیدوالعالی که از ان ران ساکنان مشهد مقدس، مستفید شوند، به شرط آنکه از شهر بند مشهد مقدس بیرون نبرند وبه رهن ارزنده به کس ندهند وزیاده از سه ماه نگاه ندارند وهرکس به خلاف این شرایط عمل نمایند، خواه گیرند وخواه دهند، به لعنت الهی وسخط ملائکه مقربین و انبیای مرسلین گرفتار شود وحشرش با معاندان دین مبین باشد.

سکونت او بوده ودر سال ۹۸۶قمری به زیارت امام رضا^(ع) رفته است. طبق وقف نامه، او ۲۳۲ جلد کتاب را وقف کرده است. در چند نسخه، از اوقف به نام «خواجه شیر احمد بن عمید الملک بن شیر احمد تونی الکیدسکانی، نام برده شده است که ظاهراً همین فرد مدنظر است. بر تعدادی از نسخه های کتابخانه آستان قدس رضوی، این متن وقف نامه آمده است: «وقف نمود این کتاب را با ۲۳۱ جلد کتاب دیگر رفعت پناه مرحوم خواجه شیر احمد تونی به روضه مقدسه منوره متبرکه که

مهم نسخه های خطی آستان قدس، خواجه شیر احمد تونی است. بر نسخه ای از کتاب انوارالبدریه که در سال ۱۰۱۲قمری کتابت شده، وقف نامه او آمده است واین موضوع نشان می دهد که واقف تاین تاریخ بر قید حیات بوده است. بر روی نسخه ای از کتاب قرا بادین، یادداشتی از شیر احمد بن عمید الملک تونی به تاریخ ۲۸ ربیع الاول ۱۰۰۹قمری آمده که آن را در دارالسلطنه لاهور نوشته است. وی در این یادداشت، اشاره کرده است که قندهار محل

فرورفته اند، از پرده بیرون کشد. ارزش دوم کتاب، در زنده کردن خاطره تمدنی است که روزگاری زمینی حاصلخیز بوده است که در دامانش، دیدگاه ها وسلاقی گوناگون می بالیدند. در مورد نام کتاب، ذکر این توضیح ضروری است که واژه «الحاد، از واژه هایی است که دلالت وشمول معنایی آن ها در طول زمان تغییر یافته است وامروز در معنایی کمابیش متفاوت با معنای که گذشتگان اراده می کردند، به کار می رود. الحاد در معنای نخست خود در زبان عربی، مترادف «انحراف است وملحد در این معنا به فردی اطلاق می شود که از راه یابی منحرف شده است، اما الحاد رفته رفته در ادبیات اسلامی،

معنایی ثانوی یافت وتبذیل به یک اصطلاح شد. کتاب یاد شده از نخستین آثاری است که به موضوع الحاد در تمدن اسلامی پرداخته است وبا آنکه بیش از هفتاد سال از چاپ نخست آن در مصر می گذرد، احتمالاً هنوز از مهم ترین وجدی ترین آثاری است که در این حوزه انتشار یافته است. مقالات کتاب به صورت منفرذ نوشته شده ونویسنده افزون بر آنکه برخی قسمت های کتاب را نگاشته، وظیفه گردآوری مقالات وتدوین این مجموعه را نیز به عهده داشته است. کتاب «در باب تاریخ الحاد در اسلام، نوشته عبدالرحمن بدوی، را انتشارات نگاه معاصر در سال ۹۸ به چاپ رسانده است.

الحاد از مهم ترین پدیده هایی است که در تکامل حیات معنوی جوامع، رخ می نماید وظهور آن در هر فرهنگی که به دوران مدنیت گام گذاشته باشد، اجتناب ناپذیر است. این پدیده باتوجه به روح حاکم بر جامعه ای که از آن سر برآورده است، از تمدنی به تمدن دیگر متفاوت است. کتاب «در باب تاریخ الحاد در اسلام، در حکم سفری علمی وجذاب است که یکی از زوایای تاریک فکری تاریخ اسلام راروشن می کند. نخستین وجه اهمیت وارزش این کتاب، در آن است که مؤلف تلاش کرده است به آرامی وباطمانینه میان رواق های تاریخ بگردد و حقایق، دیدگاه ها وشخصیت های بسیاری را که در لایه های عمیق تاریکی وفراموشی

به روایت استاد

کتابی درباره تاریخ الحاد در اسلام

کتاب شناخت

نقاشی: اناساز کاظم چلیا